

Отже, ім'я І. Франка єднає Схід і Захід України, а обрання його почесним доктором Харківського університету стало знаковою подією у літописі наукового життя нашого народу. І. Франко зазначав: “Ми мусимо навчитися чути себе українцями не галицькими, не буковинськими (не слобожанськими, додамо ми) українцями, але українцями без офіційних кордонів. І це почуття не повинно в нас бути голою фразою, а мусить вести з собою практичні консеквенції” [2: 255].

Література:

1. Каразин В. Сочинения, письма и бумаги / Под ред. Д. Багалея. – Харків, 1910.
2. Славутич Я. Дослідження та статті. – Едмонтон, 2006.
3. Франко І. Документи і матеріали 1856–1965. – К., 1966.
4. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Ярослав Козачок (Київ)

Микола Костомаров в оцінці Івана Франка

У вивчені творчості Івана Франка актуальними є його вислови про видатних українських творців. Серед таких – Микола Костомаров, спадщина якого зазнала впливу імперської методи: забрати, присвоїти, фальсифікувати. Виважена й мудра думка І. Франка допомагає відкрити істинні уявлення про постать і значення М. Костомарова. І. Франко виявляв постійну увагу до нього як письменника й громадського діяча, розумів його вагомість у процесі оновлення суспільно-естетичної думки. Наявне широке посилення на М. Костомарова є поліфункціональним: це не тільки окреслення нових штрихів до його постаті, але й також пізнавання генія І. Франка; виявлення іманентних вітчизняних традицій його живлення; розкриття складних перипетій історії формування національної ідеї, переведення її дискурсу з соціально-політичного в суспільно-національний.

У ширших чи принагідних зауваженнях, коментарях, поясненнях – потужне смислове поле сентенцій, не одна з яких спростовує дотеперішні тлумачення діяльності М. Костомарова, по-новому позиціонує численні деструкції. Крізь призму Франкових оцінок М. Костомарова постає обширне поле історії літературно-мистецького процесу в Україні та світі, де, як і в інших теренах, І. Франко засвідчив широкі громадсько-політичні, історико-економічні, загальнокультурні інтереси, розуміння сутності важливих проблем. Надзвичайно об'ємна форма вияву позицій: виступи з питань поточного історико-літературного процесу, рецензії, полемічні статті, наукові розвідки про зв'язок фольклору й літератури, взаємини з мистецтвом зарубіжжя, насамперед слов'янським. В аналізі текстів, критичних матеріалів через компаративістичний дискурс І. Франко виступав арбітром у значному обсязі

понять: від фундаментальних до текстуальних. Всюди дотримана об'єктивна міра позитивних чи негативних суджень, логічна вмотивованість, професіоналізм, позиція стосовно ретро- і перспективи, що й тепер сприяє виробленню системного погляду на історію становлення української літератури.

З обширного матеріалу з'ясуємо позиції, де І. Франко трактує діяльність М. Костомарова в дискурсі літературного процесу (фольклор, давня й сучасна українська та слов'янська літератури), важливих періодів історії України (козаччина, унія, слов'янофільство), тогочасних подій, видатних постатей. М. Костомаров постійно в оточенні фундаторів філософії та естетики національної ідеї – Т. Шевченка і П. Куліша, також осіб, толерантних щодо України й українства.

Визнаючи науковий та мистецький авторитет М. Костомарова, І. Франко вказував на хибність окремих поглядів, тлумачень, неточності, прорахунки, породжені недостатньою естетичною спроможністю автора. Це стосується зокрема позиції М. Костомарова щодо причин і характеру унії, трагічних перипетій її історії, розуміння ролі православної церкви, проблем слов'янофільства, розбудови федерації слов'янських держав під егідою Росії, поетичних та драматургічних спроб. Попри доказову безсторонню прямоту суджень, форми їх виразу в І. Франка толерантні та виважені.

Високо оцінює І. Франко значення Костомарова-фольклориста, одного з першовідкривачів текстів давньої української літератури, вважає його видатним митцем, фундатором нових жанрів української літератури. Це зумовлює потребу переглянути традиційні оцінки творчості М. Костомарова, яку І. Франко, до слова, не ділив за мовними ознаками, вважаючи поважним набутком вітчизняної культури. Називав однозначно Костомарова головним ідеологом українства середини ХІХ ст., його найінтелігентнішим інтелектуальним провідником.

У листуванні з М. Драгомановим І. Франко спонукав його до написання для часопису “Світ” праці “Микола Іванович Костомаров. Очерк життєписний” (1881. – Ч. 1–2). Листовно просив О. Кониського (11 грудня 1884; березень 1885), щоб громада Петербурга посилала “щось Костомарова” до “Зорі”, до задуманого “Братства”, бо поява імені письменника високо піднесе значення часописів. Просить також О. Кониського прислати щось і до “Страхопуда” (виходив із 1863 року), зокрема “Арифметику” (“Щотницю”), видану М. Костомаровим на зібранні серед громади кошти. Історичні романи І. Нечуя-Левицького вважав І. Франко блискучою популяризацією праць М. Костомарова.

У листі до Елізи Ожешко (30 березня 1886) радить їй читати “Монографії” М. Костомарова, “у котрих розсіпані праці складають з невеликими перервами цілість нашої історії” [4: т. 49: 49]. І. Франко вважав, що М. Костомаров своїми “Монографіями” зреформував усю російську історіографію і розуміння історії, про що писав у “Плані викладів” та “Історії української літератури” [4: т. 41]. Неодноразово підкреслював, що часи Хмельниччини найповніше і науково точно зобразив М. Костомаров. У статті “Шекспір в українців” [4: т. 34: 379–385] І. Франко захищає

його й Т. Шевченка від звинувачень П. Куліша (непрямих), висловлених в “Оді до Шекспіра”, задуманій як переднє слово до перекладів, та вірші “До рідного народу”, де “соковито” (І. Франко) ганьбить українців. Важливим уважав І. Франко вміння М. Костомарова бачити і розуміти історичні проблеми адекватно, позиціонуючи їх у сучасність. Схвально ставився до того, що в тексті монографії “Богдан Хмельницький” М. Костомаров користувався піснями та думами як свідоцтвами-документами очевидців, зібрав і видав пісні в додатку до монографії. Цитуючи пісні про Хмельниччину, І. Франко проектував їх аналіз на монографію М. Костомарова, вказував на наявні помилки у фактах, текстах, тлумаченнях: “...в отсих віршах встає перед нами, мов жива, і промовляє безпосередньо польська суспільність половини XVII віку, промовляє про справи, що ще й нині не зійшли з денного порядку” [4: т. 31: 193].

Підсумком Франкової оцінки Костомарова-історика можуть слугувати рядки з його праці “Южнорусская литература”: “...он рано попал в свою настоящую струю, сделался историком Украины и последовательно работал над выполнением плана, намеченного еще в 40-е годы, – дать своим современникам полный курс истории Украины в цельном освещении, как историю народа, стремящегося к федеративному автономному устройству” [4: т. 41: 122].

Високо оцінював І. Франко Костомарова-фольклориста, акцентував спільні інтереси в площині досліджень. Посилання на М. Костомарова займають значне місце у спадщині І. Франка, де засвідчена думка про вченого як творця наукових основ вивчення народної творчості, який цікавився нею як чинником мислетворення й життя народу, джерелом його історії. У статті “Відгуки грецької і латинської літератур в українському письменстві” назвав М. Костомарова видатним фольклористом. У листі до М. Драгоманова від 10 травня 1884 зауважив, що розвинув думку М. Костомарова про те, які складники історії й культури впливали на творення й нашарування пісень, зокрема весільних.

Аналізуючи “Думу про бурю на Чорному морі”, І. Франко підкреслив, що М. Костомаров одним із перших, використовуючи думи як історичний матеріал, звернув увагу на їх символіку, що згодом застосували О. Веселовський, М. Дашкевич у дослідженні великоруських билин, П. Житецький в “Мыслях о южнорусский думам”, О. Пипін у праці “История русской этнографии”. Згадує І. Франко М. Костомарова як дослідника символів у статті “Нові праці про Україну”, написаній з приводу виходу фундаментальної праці О. Потебні “Объяснение малорусских и сродных народных песен”, присвяченої систематичному аналізу колядок і щедрівок. І. Франко, зауважив, що, на відміну від фольклористів, які вбачали тільки праслов’янські культи в колядках і щедрівках, М. Костомаров, а за ним і інші “звернули увагу на деякі колядки як на споминки історичні українського народу, сягаючі часів князівських” [4: т. 27: 188].

Належно поцінований М. Костомаров у фундаментальних Франкових “Студіях над українськими народними піснями”, де вчений посилається на “Историю казачества...”, працю “Богдан Хмельницький”, магістерську роботу “Историческое

значення южнорусского песенного творчества”, статтю “Семейный быт в произведениях южнорусского народного творчества”, що є ніби продовженням дисертації. Посилання на М. Костомарова свідчать, що І. Франко, досконало знав тексти ученого, першоджерела трактував у дискусійному фокусі й перехресті тлумачень.

Широку площину поглядів двох учених і письменників розкривають терени давньої української літератури. І. Франко вважав М. Костомарова одним із перших, хто відкрив її для науки. За редакцією М. Костомарова вийшло три томи “Памятников старинной русской литературы” (1860–1862). З почину М. Костомарова від 50-х років пішли публікації Горського, Новоструєва, Буслаєва, Пипіна, Срезневського, Тихонравова, які відкрили перед ученими велике багатство старого письменства. Одним із перших М. Костомаров користувався творами Івана Вишенського як історичними документами в праці “Южная Русь в конце XVI века” для підсилювання історичного тла, на якому тривала драма церковної унії. Говорив про упадок православної церкви, бідний стан простоліуду, освітив постаті головних уніатських діячів. 1865 року М. Костомаров видав “Четыре послания” І. Вишенського. І. Франко схвалював критику М. Костомарова проповідей Лазаря Барановича як зложений із тріскухих фраз, нудних, не зрозумілих простому народові. Водночас зауважував, що тексти, якими користувався М. Костомаров, містили більше творів І. Вишенського, що їх письменник із якоїсь причини не вважав потрібним оприлюднити.

Загалом “розмова” І. Франка з М. Костомаровим, з іншими дослідниками творів І. Вишенського, ведеться в дискусивно-конструктивному дискурсі, що по-новому розкриває роль давніх текстів у перспективі української ідеї та філософської думки. І. Франко критикував М. Костомарова і його послідовників за “вільне” поводження з текстами. Вважає неприпустимими зроблені в них купюри, заповнення їх власними вставками. Практику такої “мозаїки” засвоїли М. Сумцов, П. Житецький. Останній “мозаїку” виписок з І. Вишенського замінив своїми рядками (не раз досить фантастичними), своїми поглядами. Подав на цьому ґрунті постать Вишенського, занедбавши те, що при характеристиці головне, – внутрішню діалектику розвою [4: т. 30: 34]. М. Сумцов же “занедбав зовсім хронологію, komponуючи з повіриваних місць із творів Вишенського та своїх власних уваг характеристику його поглядів суспільних, церковних, язикових” [4: т. 30: 29].

Спростування І. Франка стосуються тлумачення позиції І. Вишенського та автономістів у дискурсі “православ’я–унія”. Він зазначав, що позиції Костомарова, Кояловича, Куліша, Каткова, Соловйова інспіровані метою будь-що захистити сучасне їм православ’я. Як противники унії, вони “вибирають із тогочасних записів та документів переважно те, що говорить на некористь унії та її ініціаторів. Усі відписи на слово полемістам, апологетам православної сторони, їх аргументи заперечують докази супротивної сторони” [4: т. 30: 31].

Розвиває ці положення І. Франко в розділі “Іван Вишенський та його твори”, критикує М. Костомарова за неглибоке розуміння позицій І. Вишенського щодо автономії української церкви, зведення їх до суто міжконфесійної площини.

М. Костомаров писав про виступи автономістів-полемістів “як щось нечуване і нове”, тлумачив їх як спробу конфесійного сепаративізму, суперечного духові православ'я, в традиції якого – суворе підпорядкування церковній владі. Він вважав, що полемісти виявляли яесьь “козацьке” розуміння православ'я. “Очевидно, – зауважував І. Франко, – великий історик сим разом глянув на діло не історично і прийняв православіє за якусь категорію метафізичну, незмінну і під ту категорію підсунув таке розуміння православія, яке є нині в Росії, забуваючи, що в XIV віці в Южній Русі православіє могло розумітися і фактично розумілося зовсім інакше, і іменно так, як його розуміли наші тодішні писателі” [4: т. 30: 93–94].

Франкова оцінка І. Вишенського не втратила актуальності, свідчить про розуміння ним засадничих принципів і діянь видатних подвижників національної ідеї, прагнення донести до свідомості сучасників для піднесення громадянського й політичного рівня українського суспільства.

Франкова оцінка М. Костомарова як письменника дає підстави спростувати традиційне бачення останнього лише “в обіймі” поетів-романтиків другого ряду. І. Франко однозначно позиціонує його в чільній трійці: Шевченко, Костомаров, Куліш. У “Плані викладів історії літератури руської” та “Історії української літератури” він приділив творчості та суспільно-науковій діяльності письменника кілька позицій: “Початок діяльності Костомарова і Куліша”; “Кирило-Мефодіївське братство”; “Доба реформ. Поворот братчиків. Діяльність Костомарова”. І. Франко зазначив, що “писали Костомаров, Куліш, хилячись за покликом своєї прихильності до рідного люду і його славних традицій” [5: т. 41: 29–30]. Про це стверджував і в праці “Южнорусская литература”, пишучи, що на ниві рідного письменства “выступают два замечательные и талантливые деятели украинской литературы – П. А. Кулиш и Н. И. Костомаров. Многосторонняя и плодотворная деятельность их принадлежит в значительной мере русской литературе и науке, хотя родная Украина, ее прошлое и нужды ее настоящего являются главным средоточием их интересов и работ” [4: т. 41: 121].

У статті “Українці” І. Франко титулував М. Костомарова серед кращих діячів Шевченкового кола за “чималі літературні заслуги”, назвав одним із найкращих історіографів Росії. У праці “Нарис історії українсько-руської літератури до 1800 р.” також три розділи присвятив М. Костомарову. І. Франко вважав рубіжною діяльність Костомарова-історика, називав його ідеологом та осередком тайної організації – спокійним, урівноваженим, із солідною науковою підготовкою, чого не добачав у П. Куліша. Останній, зазначав І. Франко, чимало одіозних думок висловлював, навіть на теренах поважних, часом просто всупереч М. Костомарову, а згодом і з малозрозумілої особистої неприязні. І. Франко не акцентував протиріч, хоча прямо називав їх джерело й характер, він підкреслив, що М. Костомаров і П. Куліш розпочали нову добу українського літературного і загалом духовного розвою. Підкреслював значення журналу “Основа”. Одною з причин його закриття вважав І. Франко “дилетантизм и политическое доктринерство Кулиша... Шевченко умер.

Костомаров не мог сладить с Кулишом. Журнал после двухлетнего существования прекратился не от злключения, а от истощения” [4: т. 41: 133].

Публікація М. Грушевським публіцистичних та полемічних статей М. Костомарова [2], В. Яременком “Архівів Валуєвського циркуляру...” [1] додатково висвітлює цей факт, зокрема з’ясовано роль журналу “Сіон”, прикрих несправедливих інспірацій Володимира Міцкевича, важкого, небезпечного для українства загострення російсько-польського питання. На жаль, і сьогодні не зжите твердження, що журнал “Основа” закрито через відсутність інтересу до нього.

М. Костомаров постійно виступав у контексті Франкових оцінок життя і творчості Т. Шевченка ([Вступ до докторської дисертації “Політична поезія Шевченка” 1843–[18]47 роки]; “Передне слово [До видання: Шевченко Т. Г. Перебендя” – Львів, 1889]; “Шевченко і критики” та інші праці). І. Франко високо оцінив список споминів, про Т. Шевченка “Библиография Т. Шевченко” (“Киевская старина”, березень 1886, що уклав М. Костомаров. “Мемуари” М. Костомарова “Воспоминания Костомарова, записанные Н. Белозерской” (“Русская старина”, 1885, № 5), зараховував до найвірогідніших джерел.

Говорячи про ранні поетичні збірки М. Костомарова “Вітка” та “Українські балади”, І. Франко зазначив, що “було в тих віршованих творах дещо відмінне від інших сучасних українських авторів, щось енергічне, хоч здержане, в усякім разі характерне, хоч не блискуче [4: т. 41: 172]. У розвідці “Чи справді Шевченко написав вірш “Слов’янам” І. Франко провів зіставлення поглядів двох поетів на слов’янофільство, зробив текстуальний аналіз індивідуального стилю Т. Шевченка і М. Костомарова. О. Стороженко, що знайшов цей твір в актах Кирило-Мефодіївського братства в архіві департаменту поліції між паперами М. Костомарова, вважав автором Т. Шевченка. Підставою для заперечення І. Франко висунув окрему від братчиків Шевченкову концепцію слов’янофільства. Воно не було ні расове, ані конфесійне, не було містичне, без туманних міркувань про “світлу будучину слов’янської раси, здорової, непочатої, на тлі гнилого заходу” [4: т. 31: 26]. Т. Шевченко не вірив, наголошував І. Франко, “в окремі принципи будучої слов’янської культури”, підносив моменти, де окремі слов’яни (Ян Гус, Шафарик) вносили свої вклади в скарбівню загальнолюдської цивілізації. Поет не робив різниці між віруваннями, не вважав, як панслависти, що величний російський орел “своїми шпонами вирвав слов’ян з неволі” [4: т. 31: 26]. Аналізуючи особливості лексики, І. Франко назвав невластиві для Т. Шевченка слова (ізувір, шпони, гасло), граматичні форми (вічної, розлягає, твоїї). Також порівняв пізніший вірш М. Костомарова “На добраніч”, назвав його інваріантом поезії “Слов’янам”, ідентифікуючи вірогідного автора.

І. Франко переклав поему М. Костомарова “На руїнах Пантікапей”, де в післяслові зазначив: “Цей твір належить до найзамітніших та найглибше продуманих поетичних творів, якими може повеличатися російське письменство XIX віку” [4: т. 11: 298]. Перекладач ставить метою “присвоїти сей твір нашому письменству та рівночасно додати нев’янучу квітку до вінця слави Костомарова” [4: т. 11: 298].

Висвітлив також І. Франко сутність і перипетії дискусії щодо формули “література для домашнього вжитку”, приписуваної М. Костомарову. Думка про творення окремої літератури для народу і окремої для інтелігенції, зауважував він, належить М. Драгоманову і з його легкої руки підхоплена в Україні. І. Франко критикував погляд ученого на простолюд як апіорно менш розумний, називає його покликом плодити “бика наполовину чоловіка і чоловіка наполовину бика” [4: т. 35: 370–377]. М. Костомаров же в Україні виступив адептом та інспіратором цієї пропозиції, що знайшла багато прихильників. Серед причин І. Франко зазначив, що український рух 70-х років уже не вмщався “в тісних рамках партикулярних зусиль вчених”. З’явилася потреба осмислити українську дійсність, дати їй широку програму дій. Добиваючись реформ у ліберальному дусі, надіючись на цім ґрунті знайти місце для вільного культурного розвитку і підтримку російського прогресивного руху, українці “не предрешая будущего, принимали мысль Костомарова создавать на украинском языке литературу и науку “для домашнего обихода”, т. е. элементарного обучения и просвещения народа, даже требуя для более просвещенных классов литературы и науки на русском языке” [4: т. 41: 142–143].

Мають рацію сучасні дослідники, які добачають у позиції М. Костомарова, неодноразово поганьбленій своїми й загроженій чужими, тактику дій, а не стратегію мислення. Приводом затяжної дискусії став, отже, не сам принцип, а термін, невиразні та неусвідомлені багатьма інтерпретації якого кидали й кидають тінь на спадщину М. Костомарова. Оцінки І. Франка з віддалі років цю позицію реабілітують, визначають адекватне розуміння трудів М. Костомарова саме “для домашнього вжитку”, місце подвижника української ідеї в пантеоні її славних діячів.

Література:

1. Архівні документи Валуєвського циркуляру та їх сприйняття / Передне сл. В. Яременка // Дніпро. – 2001. – № 1.
2. Грушевський М. Науково-публіцистичні та полемічні писання Миколи Костомарова. – К., 1928.
3. Дзюба І. Шевченко і Хом’яков // Дзюба І. З криниці літ: Тритомовик. – К., 2001. – Т. 2.
4. Франко І. Збір. творів: У 50-ти томах. – К., 1976–1986.

Іван Паславський (Львів)

Антоній Ангелович в оцінці Івана Франка

Серед ювілейних дат 2006 року 150-літній ювілей Івана Франка заслужено займає центральне місце. Та є ще одна цьогорічна річниця, яка, хоч і не дорівнює за значущістю до Франкового ювілею, все ж заслуговує на відзначення, принаймні